

Pohjois-Karjalan murteet esittäytyvät

HANNELE FORSBERG *Pohjois-Karjalan murrenäytteitä*. Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö. Joensuu 1988. 463 s.

Hannele Forsbergin toimittama Pohjois-Karjalan murrenäytteitä on ensimmäinen näytekokoelma, jossa ovat esillä kaikki Pohjois-Karjalan läänin pitäjänmurteet. Käytännössä tämä merkitsee suunnilleen samaa kuin kaikki itäiset savolaismurteet, sillä vain Rautavaara, joka Aimo Turusen mukaan (1959) kuuluu itäisiin savolaismurteisiin, sekä luovutetulle alueelle jääneet Ruskeala, Pälkjärvi, Soanlahti ja Korpiselkä puuttuvat kokoelmasta.

Joensuun yliopiston ja Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiön yhteistyönä syntyneessä kirjassa on litteroituna kaikkiaan 38 pohjoiskarjalaisen puhetta. Näytteet on kirjainnettu nauhoitteista, joista puolet ovat Joensuun yliopiston suomen kielen opiskelijoiden äänittämiä, puolet taas peräisin Suomen kielen nauhoitearkiston tallenteista. Tekijän oman arvion mukaan kirjan tekstit vastaavat toistakymmentä tuntia puhetta. Kertojat ovat syntyneet v. 1877–1913. Valtaosa haastatteluista on tehty 1960–70-luvulla, mutta mukana on myös kuusi 1980-luvun nauhoitusta. Tekstit on kirjoitettu puhtaaksi Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen ATK-yksikössä, mikä on mahdollistanut laajan, lähes kaikki kirjassa esiintyvät sanat käsittävän hakemiston teon.

Pohjois-Karjalan murrenäytteitä on toimitettu samantapaisin periaattein kuin Kotiseudun murrekirjoja -sarja. Tarkekirjoitus on sen verran karkeaa, että sitä voivat varsin vaivattomasti lukea muutkin kuin kielentutkijat, diakriiteista kun ovat käytössä vain puristus-supistumaa osoittava heittomerkki, liudennuksen merkki ja legatoääntämyksen kaari.

Kirjan alussa on esitelty Pohjois-Karjalan murteiden tyypillisimmät äänne- ja

muoto-opilliset piirteet. Tämä 24:ää eri piirrettä käsittelevä luku antaakin hyvän ja selkeän yleiskuvan murreryhmän tuntomerkeistä. Kuvauksessa on otettu huomioon yleisedustus; esim. mon. 2. persoonan omistusliitteenä on mainittu *-nnu(k)*, *-nny(k)* (s. 21), vaikka toisinaan voi tavata myös *-nno(k)-*, *-nnö(k)-*liitettä, tässä kokoelmassa Kontiolahden näytteessä (*tokko työ ennee pääsettä kottiinnot tänä iltana*; s. 150). Murrepiirteitä esitellessään tekijä on kohta kohdalta tehnyt huomioita laajan alueen eri puolien, erityisesti pohjois- ja eteläosien, edustuseroista. Nämä tarkat havainnot puoltavat paikkaansa, varsinkin kun itäisiä savolaismurteita luonnehditaan liiankin usein yhtenäisiksi ja toistensa kaltaisiksi.

Vaikka transkriptio on karkeaa, se mahdollistaisi silti jopa eräiden äänneilmöiden tutkimuksen. Esimerkiksi sananloppuisen *i:n* edustuksena teksteissä on säilynyt *i*, *i:n* kato ja konsonantin liudennus (*äeti* ~ *ol* ~ *kuppaś*). Alkuperäisen diftongin *i* on merkitty joko ylilyhyellä *i:llä* tai seuraavan konsonantin liudennuksella (*puuko^lla* ~ *verkol'a*), mikäli *i* ei ole kokonaan kadonnut (*leipo* 'leipoi', *pahosta* 'pahoista'). Tämän vaihtelun pohjalta voi hyvin tarkastella vanhan murteen alueellisten erojen suuruutta. Nykypolven murteesta ei enää samanlaisia eroja saataisikaan esiin, sillä nuorten ja keski-ikäistenkin kielestä liudennus on vähitellen väistymässä. Outokummun näytteessä huomiota kiinnittää pari liudennustapausta, joita on pidettävä poikkeuksellisina: *Voe hitto kun se sittä tuul' se kun tuul'* — — (s. 175). Liudennushan ei yleensä koske sellaista konsonanttia, jota edeltää *uu*, *yy* tai *u*, *y*-loppuinen diftongi (Nirvi 1951: 420). Sivulla 323, Rääkkylän näytteessä, liudennus taas tuntuu oudolta muodossa *talaveñniik* (merkitys tässä kai 'talvenkin', tuskin 'talvenikin').

Teoksen parhaita ansioita on se, että tekijä on sisällyttänyt tekstiin runsaasti merkityksenselityksiä ja muita ymmärtämistä helpottavia huomautuksia. Vie-

rasmurteinenkin pystyy kirjaa lukemaan, kun esim. juukalaisen kertojan *näsäniinimarjavojeje* selitetään heti 'näsiänmarjavoiteeksi' ja siihen pantavat *riijjempöpöt* 'muurahaisemoiksi' (s. 60). Joissain kohdin merkitystä olisi ehkä voinut vielä tarkentaa; esim. *suljun* merkitys 'silppu' sellaisessa yhteydessä kuin *nuotampovveen män pikusta* (= pikkuisista) *suljuja* (s. 262) ei ole paras mahdollinen. *Sulju* voi kyllä tarkoittaa silppua (puhuttaessa roskista tai jäänsirpaleista, kuten s. 367) mutta myös monenlaista muuta paljoutta, joka koostuu pienistä tai huonolaatuisista yksilöistä: esim. pikkurahoja tai pieniä, osaksi raakoja tai pilaantuneita marjoja voidaan nimittää *suljuksi*.

Joissakin tapauksissa sanan merkitystä on suorastaan mahdoton esittääkään. Tällainen on *irva* (s. 127), jonka perään tekijä on pannut kysymysmerkin. Sana esiintyy lauseessa *Ja opiston kävin kun irva*. Sana tunnetaan erityisesti Pohjois-Karjalassa (SMSA), esim. *Jos sellaiselleh huikaleellem mehtäsäm myöpi, niin se mänöö niin kuñ irva* (Polvijärvi); *Se pysyy kun irva* (= kiinteästi, lujasti) (Liperi); *Se vei rahat kuin irva* (Tohmajärvi). Sana lienee karjalan vaikutusta, sillä myös karjala-aunuksessa sitä tavataan samantapaisissa vertauksissa, esim. *kalu ved'i ku irva; rahad ved'i ku irva* (Suistamo; KKSK). *Irvalle* tuskin löytyy yleiskielistä vastinetta. Useimmiten sanan tarkoitteesta jää mielikuvaksi itsepäinen tai määrätietoinen henkilö, joka voi jotain halutessaan turvautua jopa oman käden oikeuteen ja viedä sitten saaliinsa irvistellen mukanaan. Karjalaisista pohjaväriä on löydettävissä näytteiden sanastosta pitkän matkaa. Tohmajärveläinen voi puhua esim. *kasnasta* yleisemmin tunnetun *kassan* ('varasto, säästö') sijasta.

Pohjois-Karjalan murrenäytteissä odotuksenvastaiset muodot on osoitettu huutomerkkein. Nämä signaalit ovat tavallisimpia yleiskielisten muotojen yhteydessä. Myös tilapäiset ääntämykset, lapsukset ja poikkeukselliset murremuo-

dot ovat saaneet huutomerkkin peräänsä. Muutamissa tapauksissa tämä kommentti olisi voinut jäädä pois tai sen tilalle olisi ollut parempi lisätä merkityksen selitys. Esimerkiksi *haluta*-verbin imperfektiaivutus ei-supistumaverbien tapaan on itäisissä savolaismurteissa (ja sydän-savolaisissakin murteissa) verrattain yleistä (s. 99 *halu* 'halusi' ja s. 190 *haluvat* 'halusivat'). Sen sijaan huutomerkkin paikka olisi ollut vaikkapa tapauksessa *eikö kelevanaes sillon* (s. 59): essiivisen partisiipin geminaatta-*n* ei näet tavallisesti lyhene, jos muotoon liittyy suffiksi (vrt. Mielikäinen 1978: 116; 1981: 215–216; Turunen 1959: 163). Samoin poikkeuksellinen on Pohjois-Karjalan murteissa partisiippityyppi *jiänny* 'jäenyt' (s. 246). Se lienee kontaminaatio muodoista *jiäny* ja *jiännä*.

Yleensä näytteiden murreaines on luotettavaa ja vanhakantaista. Mitään emme kuitenkaan voi sille, että kieli elää ja murremuotojen joukkoon soluttautuu yleiskieltä. Esimerkiksi nurmekseläisten Iida ja Otto Ruottisen haastattelussa (s. 50–55), joka on vuodelta 1983, yleiskieli jo näkyy: *sittenhän, totennäköisesti, rahhaa, rahatta, majotusmahtollisuuksii, hyttyssii, tekniika' aekakaotena*. Samanlaista yleiskielen vaikutusta on paikoin kontiolahtelaisen Hannes Kontkasan, kiihtelysvaaralaisen Saimi Myllerin ja kiiteläisen Heikki Ellosen näytteissä; tästä tekijä onkin huomauttanut kielenoppaita esitellessään (s. 137, 249, 344). Tällä vuosikymmenellä kenttätutkija joutuu yhä useammin toteamaan, että ”*pedakookit*” ja ”*reakoinnit*” alkavat kuulua jo vanhan polvenkin sanavarastoon.

Edellä esittämäni huomautukset ovat varsin vähäisiä lähes 500-sivuisen teoksen tekstimäärään nähden. Kirja on vaatinut tekijältään paljon työtä. Jo pelkkä sopivien näytteiden löytäminen satojen nauhatuntien joukosta on kysynyt aikaa ja kärsivällisyyttä, sillä murteen lisäksi huomiota on kiinnitetty myös puheenaiheisiin. Mukana ovatkin monenlaiset perinnäiset työtavat suovankeudesta nahanmuokkaukseen ja linnunpyynnistä

Kirjallisuutta

pontikankeittoon. Tältä kannalta kirja sopii vaikkapa kansalaisopistojen perinnepiirien käyttöön.

Nykympolven pohjoiskarjalaista kiinnostavat varmasti monet selittämättömät tapaukset, joista kirjan kertojilla on muistikuvia. Esimerkiksi Rääkkylästä on tallennettu tarina siitä, miten käärme meni miehen vatsaan (s. 339). Yhtä arvoituksellisia ovat kertomukset karjan taikomisesta metsän peittoon (s. 105–106). Pohjois-Karjalan historiasta lukija saa välähdyksiä jopa satojen vuosien takaisilta ajoilta. Vihovenäläisistä on muistitietona esim. Ilomantsissa säilynyt tarina Larikaisesta (s. 108–109). Kontiolahtella taas on kerrottu pelätystä Simo Hurtasta (s. 151–153). Viime vuosisadan lopulla syntyneet kielenoppaat muistavat itse, miltä nykyiset kaupungit Joensuu, Lieksa ja Outokumpu ovat näyttäneet vuosisadanvaihteessa. Eräät paikkakuntalaiset persoonallisuudetkin ovat päässeet kirjan lehdille. Esimerkiksi Lieksassa muistetaan vieläkin sanavalmis Sippo Pekkinen, joka sittemmin muutti sukunimensä Askeleeksi. Onni Timonen kertoo hänestä näin:

Yhennik kerran kun, Pankakosken tammella ('padolla') olivat seisleet Rautakauppa-Ahosen kansak, niin, Ahone' 'oli sanonna jotta – kun siitä hirvveem paljov vettä siitä tammesta alaspäev virranna ni – sanonna jotta, »sanoppas Sippo, montako litrroo on tästä tammesta vettä alas männynnä». Sippo oli ruiskaottanna vähän, vähä tuota mällisylej ja, kahtonna silimälasiloehesa' 'ylitej ja, sanonna jotta, »sanoppas sinä montako litrroo ov vielä mänemätä». Se_oli Ahoselta männys suu tukkoon.

— —

No sittet toas, s_oli Jamalista tullu' 'yhen kerral Lieksaaj ja, toas herrat... taekka Sippo oli sittä vuorosttaan kysynnä_ttä, »sanokkeepas nyt tuota työ, montako askelta tuli Jamalista Lieksaa». No eihän ne herrat ollut osanna siihev vastata. Sippo oli sanonna jotta, »sieltä tuli vae' 'yksi Askel, ja se_oli Sippo Henrikki Askel». (S. 88, 89.)

Kun murrenäytteet on otsikoitu omiksi tarinoikseen, joista ei huumoriakaan puutu, ne soveltuvat myös koulujen äidinkielen opetusmateriaaliksi.

Kielentutkijoille Pohjois-Karjalan murrenäytteitä on tervetullut ja kaivattu lisää murteiden tekstikokoelmiin. Ilahduttavaa on, että näytteitä valittaessa on hyödynnetty Joensuun yliopiston omia murretallenteita. Niiden joukossa on useita laadukkaita nauhoituksia, jotka näin pääsevät julkisuuteen ja hyödyttämään laajempaakin käyttäjäkuntaa kuin vain omaa laitosta.

Pohjois-Karjalan murrenäytteiden kertojat kommentoivat väliin itsekin käyttämänsä kieltä. Kontiolahtelainen kielenopas arvioi kotiseutunsa murretta seuraavasti (s. 145):

En tiijä oottako hämäläinem mutta tuota, hämäläisethän kun ne sannoot jotta ne niiv vähä puhhuuttiij jotta ei ne, ei niilä niim paljo oos sanoja_tta ei ne tarvihen niim paljo sanoja kun nää itäsuomalaiset. Tiälä ovat vähä enemäm puhelijaampii ni. Tai, sanoja on_enemän.

MARJATTA PALANDER

LÄHTEET

- KKS = Karjalan kielen sanakirja I–III. Lexica Societatis Fenno-ugricae XVI. Hki 1968–83.
- MIELIKÄINEN, AILA 1978: Aktiivin II partitiippi Etelä-Savon murteissa. — Vir. 82 s. 101–121.
- 1981: Etelä-Savon murteiden äännehistoria I. Konsonantit. SKST 375. Jyväskylä.
- NIRVI, R. E. 1951: Eräs pohjoissavolainen diftongi-ilmiö. — Vir. 55 s. 417–423.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia.
- SMSA = Suomen murteiden sanakirjan arkiston kokoelmat. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Hki.
- TURUNEN, AIMO 1959: Itäisten savolaismurteiden äännehistoria. SKST 253. Hki.